

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وزارت علوم ، تحقیقات و فناوری
پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پژوهشکده زبان و ادبیات
گروه زبان و ادبیات عرب

پایان نامه جهت دریافت درجه‌ی کارشناسی ارشد رشته‌ی زبان و ادبیات عرب

مقایسه ترجمه‌ی حروف عطف در جزء بیست و نهم قرآن کریم
ترجمه فولادوند و آیتی با سه تفسیر فارسی کهن

استاد راهنما:

دکتر یدالله رفیعی

استاد مشاور:

دکتر رمضان رضایی

پژوهشگر:

جلال شکفته

بهمن ماه ۱۳۹۶

تشکر

به مصداق «من لم يشكر المخلوق لم يشكر الخالق» بسی شایسته است از استادان فرهیخته و فرزانه جناب آقای دکتر یداله رفیعی، استاد راهنمایم که با کرامتی چون خورشید و نکته های دلاویز، سرزمین دل را روشنی بخشیدند و جناب آقای دکتر رمضان رضایی استاد مشاورم، که گلشن سرای علم و دانش را با مشاوره های کار ساز و سازنده بارور ساختند، تقدیر و تشکر نمایم.

تقدیم

یا رب دل ما را تو به رحمت جان ده

درد همه را به صابری درمان ده

این بنده چه داند که چه می باید جست

داننده تویی هر آنچه دانی آن ده

تقدیم به روح پاک برادرم که عالمانه به من آموخت تا چگونه در عرصه ی زندگی ایستادگی را تجربه نمایم .

به پاس قدردانی از پنج وجود مقدس:

آن که ناتوان شد تا من به توان برسم ...

آن که موهایش سفید شد تا من رو سفید شوم ...

و آن که عاشقانه سوخت تا گرما بخش وجود من شود ...

و بهترین و شیرین ترین هدیه زندگی ام ...

و آن که همواره در طول تحصیل متحمل زحماتم بود ...

پدرم...، مادرم...، همسرم...، دخترم...، برادرم...

تقدیم به والدینی که بودنشان تاج افتخاری است بر سرم و نامشان دلیلی است بر بودنم.

چکیده

قرآن کتابی معمولی، مقاله یا داستان کوتاه و رمان نیست که ترجمه‌ی آن با اطلاعات محدودی میسر باشد. آشنایی با زبان عربی به تنهایی نمی‌تواند به معنی آشنایی با قرآن به حساب آید. صدها کتاب و مقاله در زمینه تفسیر و شناخت قرآن نوشته شده که مترجم قرآن باید با کلیات این امور آشنا باشد. از طرف دیگر اهمیت ترجمه قرآن آنگاه مشخص می‌شود که همه‌ی مسلمانان بر این باورند که کلمه به کلمه، حرف به حرف و حتی حرکت به حرکت آن حساب شده است و ذات مقدس خداوند میراست از این که حرکات و حروف را بدون مبنا و هدف آورده باشد و در زبان عربی حروف کلمات و حرکات و نحوه‌ی ترکیب بندی جملات معانی مختلفی ایجاد می‌کند که این امر باعث اختلاف در ترجمه‌ها می‌شود و مهمترین پیونددهنده‌ی جملات و کلمات به همدیگر حروف عطف است. روش نگارش این پژوهش توصیفی و تحلیلی بوده و در نوشتن و تحلیل محتوا، از مقالات و کتاب‌های متعدد استفاده شده است. با توجه به بررسی‌هایی که از آیات جزء بیست و نهم قرآن کریم به صورت موردی در این پژوهش انجام گرفت، بیشترین معانی حروف عطف بکار رفته بدین شرح است: مطلق جمع، ترتیب، تعقیب، اضراب انتقالی، تسویه و... می‌باشد. یافته‌های این پژوهش بیانگر آن است که فولادوند در بین مترجمانی که ترجمه‌ی آنها بررسی شده است، معانی حروف عطف را بهتر از دیگران به زبان مقصد منتقل کرده است، هر چند که وی نیز در برخی مواضع نیز نتوانسته است معانی حروف عطف را به خوبی منتقل نماید.

کلمات کلیدی: قرآن، حروف عطف، ترجمه‌ی فولادوند، ترجمه‌ی آیتی، تفسیر میبیدی، تفسیر رازی، تفسیر طبری.

.....	
..... چکیده	
..... فصل یک: کلیات پژوهش	
..... مساله پژوهش:.....	۱
..... اهمیت و ضرورت پژوهش:.....	۲
..... اهداف پژوهش:.....	۲
..... نوع پژوهش:.....	۲
..... سوال های پژوهش:.....	۲
..... فرضیه های پژوهش:.....	۲
..... روش پژوهش:.....	۳
..... روش جمع آوری اطلاعات:.....	۳
..... روش تجزیه و تحلیل اطلاعات:.....	۳
..... پیشینه ی پژوهش	۳
..... جنبه ی نوآوری پژوهش	۵
..... فصل دوم: ترجمه ی قرآن	۵
..... الف) ترجمه	۶
..... ب) انواع ترجمه:.....	۶
..... نظر دیگران در مورد ترجمه ی قرآن.....	۱۱
..... ویژگیهای لازم برای مترجم قرآن	۱۲
..... معرفی ترجمه ی آیتی، فولادوند، رازی، طبری، میدی	۱۳

۱ . ترجمه‌ی آیتی	۱۳
۲ . ترجمه‌ی فولادوند	۱۴
۳ . ترجمه‌ی ابوالفتوح رازی	۱۶
۴ . ترجمه‌ی تفسیر طبری	۱۹
۵ . ترجمه‌ی میبدی	۲۲
فصل سوم: معانی حروف عطف در زبان عربی و معادل آن در فارسی	۲۷
حروف عطف و معانی آن در زبان عربی:	۲۸
الف (حرف واو	۲۸
ب (حرف فاء	۳۰
ج (حرف ثَمَّ	۳۱
ح (حرف حتی	۳۲
خ (حرف أَمْ	۳۳
د (حرف أَوْ	۳۴
ذ (حرف لَکِنْ	۳۶
ر (حرف لَا	۳۶
ز (حرف بَلْ	۳۷
س (حرف إِمَّا	۳۷
حروف عطف (ربط یا پیوند) و معانی آن در زبان فارسی	۳۹
الف (حروف ربط یا پیوند از نظر ساختمان حروف:	۳۹
ب (تقسیم حروف ربط از نظر معنای حروف و کاربرد آنها در زبان فارسی:	۳۹
الف (حرف « تا »	۴۱

ب (حرف « چون »	۴۳
ج (حرف « چه »	۴۳
ح (حرف « اگر »	۴۴
خ (حرف « و »	۴۵
د (حرف « آلا »	۴۶
ذ (حرف « آما »	۴۷
ر (حرف « اِما »	۴۷
ز (حرف « هم »	۴۷
س (حرف « یا »	۴۷
ش (حرف « نه »	۴۸
ص (حرف « لکن »	۴۸
ض (حرف « سپس »	۴۸
ع (حرف « که »	۴۹
غ (حرف « مگر »	۵۰
ف (حرف « بلکه »	۵۰
ک (حرف « باز »	۵۱
ل (حرف « با »	۵۱
م (حرف « آو »	۵۱
شرح مفاهیم	۵۲
فصل چهارم: ترجمه‌ی حروف عطف در جزء بیست و نهم قرآن کریم	۵۵
الف (ترجمه‌ی حرف « واو » در جزء بیست و نهم	۵۶

- « واو » عطف در معنای مطلق جمع ۵۶
- « واو » عطف در معنای ترتیب ۶۰
- « واو » عطف در معنای مصاحبت و همراهی ۶۲
- « واو » عطف در معنای ترتیب همراه با مهلت ۶۳
- « واو » عطف در معنای ترتیب همراه با تعقیب ۶۵
- « واو » عطف در معنای « أو » ۶۶
- « واو » عطف در معنای عکس ترتیب ۶۷
- « واو » عطف در معنای « الباء » ۶۸
- ب (ترجمه ی حرف « فاء » در جزء بیست و نهم ۶۹
- « فاء » عطف در معنای ترتیب همراه با تعقیب ۶۹
- « فاء » عطف در معنای « ثمَّ » و مهلت ۷۲
- « فاء » عطف در معنای « واو » ۷۳
- « فاء » عطف در معنای سببیت ۷۵
- « فاء » عطف در معنای ترتیب ۷۶
- « فاء » عطف در معنای مشارکت در حکم ۷۷
- پ: ترجمه ی حرف « ثَمَّ » در جزء بیست و نهم ۷۹
- « ثم » عطف در معنای ترتیب در اخبار و استبعاد ۷۹
- « ثم » عطف در معنای تراخی ۸۱
- « ثم » عطف در معنای تاکید ۸۲
- ث (ترجمه ی حرف « أم » عطف در جزء بیست و نهم ۸۳
- « أم » عطف در معنای تعیین ۸۳

« أم » عطف در معنای تسویه	۸۵
« أم » عطف در معنای اضراب	۸۶
ج (ترجمه‌ی حرف « أو » عطف در جزء بیست و نهم	۸۸
« أو » عطف در معنای « واو (اشتراک در حکم) »	۸۸
« أو » عطف در معنای تخییر	۹۰
« أو » عطف در معنای تفصیل و تنويع	۹۱
« أو » عطف در معنای اباحه	۹۳
چ (ترجمه‌ی حرف « لکن » عطف در جزء بیست و نهم	۹۴
« لکن » عطف در معنای استدراک	۹۴
خ (ترجمه‌ی حرف « بل » عطف در جزء بیست و نهم	۹۵
د (ترجمه‌ی حرف « إِمَّا » عطف در جزء بیست و نهم	۹۶
« إِمَّا » عطف در معنای « أو »	۹۶
نتایج پژوهش	۹۷
پیشنهادهات	۹۹
- جدول اجمالی حروف عطف در جزء ۲۹ قرآن کریم	۱۰۰
- جدول های تفصیلی حروف عطف در جزء ۲۹ قرآن کریم	۱۰۱
منابع	۱۲۶
منابع عربی	۱۲۷
منابع فارسی	۱۲۹

فصل یک : کلیات پژوهش

مسأله‌ی پژوهش:

قرآن کریم همواره کانون توجه بشر بوده است و پژوهش‌های بسیار گسترده در مورد این کتاب صورت گرفته است اما دریای معارف الهی آنقدر وسیع است که آنچه تاکنون انجام شده قطره‌ای از اقیانوس بیکران معارف الهی هم نیست. و از آنجا که دین اسلام به ملت و قوم خاصی اختصاص ندارد و فراتر از زبان ملت و سرزمین به خصوصی است و از آنجا که هر ملت، دارای تکلم و زبان خاصی است ضرورت ترجمه‌ی قرآن به زبان اقوام و ملل مختلف روشن است «وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِّلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا» آیه‌ی ۲۸ سوره‌ی سبأ: ما تو را به پیامبری نفرستادیم مگر بر همه‌ی مردم، و هر انسانی احتیاج دارد که از این زلال الهی کام جام را سیراب کند و آنرا چراغی فرا راه خود قرار دهد.

ترجمه‌ی قرآن کریم که گفته می‌شود با ترجمه‌ی سوره‌ی فاتحه‌الکتاب توسط سلمان فارسی آغاز گشته در سه دهه‌ی گذشته به برکت شکل‌گیری نظام اسلامی در ایران، به والاترین جایگاه تاریخی خود رسیده است و ترجمه‌ی قرآن کریم پس از انقلاب اسلامی، کارنامه‌ی پر برگ و باری داشته و شاید بتوان گفت که بیشترین ترجمه‌های قرآن به زبان فارسی در همین دوره منتشر شده است.

بنابراین با ترجمه‌ی دقیق کلام الهی پرده از جمال ملکوتی سخنان آسمانی برداشته می‌شود و همگان می‌توانند به منبع وحی نزدیک شوند و بر ایمان خود بیفزایند و با ترجمه‌ی قرآن به زبان‌های مختلف تقوا و مکارم اخلاق رواج بیشتری یافته و روزبه‌روز به تعداد اسلام‌آوردگان افزوده می‌شود و بر اثر ترجمه‌ی دقیق و صحیح قرآن جان بسیاری از طالبان حقیقت سیراب می‌شود و رو به سوی کعبه‌ی خوشبختی و زلال معارف الهی می‌آورند و گمشده‌ی خود را در آیات نورانی قرآن پیدا می‌کنند (قرشی، ۱۳۵۲: ۵۲).

از طرف دیگر اهمیت ترجمه‌ی قرآن آنگاه مشخص می‌شود که همه‌ی مسلمانان بر این باورند که کلمه‌به‌کلمه، حرف‌به‌حرف و حتی حرکت‌به‌حرکت آن حساب شده است و ذات مقدس خداوند مبراست از این که حرکات و حروف را بدون مبنا و هدف آورده باشد و در زبان عربی حروف، کلمات و حرکات و نحوه‌ی ترکیب بندی جملات؛ معانی مختلفی ایجاد می‌کند که این امر باعث اختلاف در ترجمه‌ها می‌شود و مهمترین پیوند دهنده‌ی جملات و کلمات به همدیگر حروف عطف است.

حروف عطف یکی از پرکاربردترین حروف در قرآن است چنانکه از ۶۲۳۶ آیه قرآن، ۴۲۷۵ آیه دارای یکی از حروف عطف است و از آنجا که این حروف هر یک دارای معانی مختلف است با شرایط قرار گیری در جمله تغییر می‌یابند. تعدد معانی و ازدیاد این حروف در قرآن باعث اختلاف در ترجمه‌های قرآن شده است (پاشا زانوس، ۱۳۷۹: ۱۹) لذا در این پژوهش برآن شدیم بدلیل گستردگی مطالب، حروف عطف را در جزء بیست و نهم قرآن کریم و بدلیل گستردگی ترجمه‌های فارسی قرآن کریم در دو ترجمه‌ی فولادوند و آیتی در مقایسه با سه تفسیر کشف الاسرار و عدّه‌الابرار اثر میبدی، روض‌الجنان و روح‌الجنان فی تفسیرالقرآن که تفسیر ابوالفتوح رازی نیز خوانده می‌شود و ترجمه‌ی تفسیر طبری مورد بررسی قرار دهیم.

اهمیت و ضرورت پژوهش:

از آنجا که تمام مخاطبان قرآن با زبان عربی آشنایی ندارند و معانی آیات را با استفاده از ترجمه دریافت می‌کنند ترجمه‌ی قرآن ضروری می‌نماید و از سوی دیگر ترجمه باید در برگیرنده‌ی معانی مختلف زبان مبدا باشد و بخشی از این معانی در گرو تشخیص صحیح مترجم در نوع و معانی حروف است. و اینجا است که اهمیت بررسی معانی حروف در ترجمه‌های قرآن آشکار می‌گردد.

اهداف پژوهش:

۱. آشکارساختن معانی مختلف حروف عطف در دو ترجمه‌ی فولادوند و آیتی و سه تفسیر کهن میبیدی، رازی و طبری و تاثیر آن در ترجمه‌ی جزء بیست و نهم قرآن کریم
۲. تبیین معانی و مفاهیم حروف عطف در ترجمه‌ی جزء بیست و نهم قرآن کریم
۳. مقایسه‌ی دیدگاه دو مترجم فولادوند، آیتی با سه مفسر کهن میبیدی، رازی و طبری در جزء بیست و نهم قرآن کریم با استفاده از قاموس ها و کتب صرفی نحوی نسبت به ترجمه‌ی حروف عطف.

نوع پژوهش:

توصیفی- تحلیلی و کتابخانه ای

سوال های پژوهش:

۱. فولادوند، آیتی، میبیدی، رازی و طبری از چه معادل‌هایی برای ترجمه‌ی حروف عطف در جزء بیست و نهم قرآن کریم بهره گرفته اند؟
۲. وجوه بلاغی حروف عطف در جزء بیست و نهم قرآن کریم چیست؟
۳. تا چه حد مترجمان و مفسران کهن به معانی ثانویه حروف عطف توجه نشان داده اند؟

فرضیه های پژوهش :

۱. به نظر می‌رسد فولادوند و آیتی و مفسران کهن فارسی بیشتر از معادل‌های معجمی^۱ بهره گرفته اند.
۲. بخشی از حروف عطف در جزء بیست و نهم قرآن کریم در معنای مجازی^۲ بکار رفته است.

^۱ منظور از معادل‌های معجمی کتب یا است که یک موضوع را به صورت تخصصی و گسترده مورد بررسی قرار داده است.

۳. به نظر می‌رسد مترجمان و مفسران به معانی اصلی حروف عطف توجه کرده‌اند و معانی ثانوی حروف عطف در ترجمه مغفول مانده است.

روش پژوهش:

توصیفی-تحلیلی و کتابخانه‌ای

روش جمع‌آوری اطلاعات:

کتاب و نرم افزار

روش تجزیه و تحلیل اطلاعات:

در آغاز معانی مختلف حروف عطف بیان شده سپس آیاتی که حاوی حروف عطف هستند مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته و با استفاده از سه تفسیر کهن فارسی (مبیدی، رازی، طبری) و تفاسیر دیگر معنای مورد نظر در هر آیه مشخص شده و سپس ترجمه‌های مذکور نقد و بررسی شده و در پایان ترجمه مناسب‌تر پیشنهاد شده است.

پیشینه‌ی پژوهش

- پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد با عنوان «کاربرد نحوی و بلاغی حروف عطف در قرآن کریم»، از پرستو سنجی، استاد راهنما سیدمحمد موسوی بفرویی و استاد مشاور محمود خورسندی، که در مهرماه سال ۱۳۹۱، در دانشگاه سمنان دانشکده‌ی علوم انسانی دفاع شد، کاربرد نحوی و کاربرد بلاغی حروف عطف در فصل اول و دوم این پایان‌نامه بیان شده است، در فصل سوم این پایان‌نامه شواهدی نحوی و بلاغی از قرآن کریم فقط برای شش حرف عطف ذکر شده است اما هیچ‌گونه تحلیل در مورد معانی حروف عطف و ترجمه‌های قرآن صورت نگرفته است و در زمینه‌ی حروف عطف در قرآن به جز پژوهش یاد شده که بیشتر به توضیحات و تعاریف حروف عطف با بیان شواهدی از قرآن پرداخته، پژوهش دیگری انجام نگرفته است.

- پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد با عنوان «مقایسه تطبیقی در ترجمه‌ی قرآن کریم (از ترجمه‌ی محمد مهدی فولادوند و محمد کاظم معزی، پانزده جزء دوم)»، از عباس مرادی، استاد راهنما شاهرخ محمد بیگی و استاد مشاور فضل‌الله میرقادری، که در دی ماه ۱۳۷۸، در دانشگاه شیراز دفاع شد، در سه فصل اول این پایان‌نامه تعریف‌های ترجمه و انواع

^۲ منظور از معنای مجازی هم‌اندھنای ثانوی حروف می‌باشد.

ترجمه و مروری بر تحقیقات گذشته و روش تحقیق بیان شده است و در فصل چهارم نقد و بررسی دو ترجمه از فولادوند و معزی انجام شده است اما در مورد حروف عطف و معانی آن هیچ سخنی به میان نیامده است.

- پایان نامه‌ی کارشناسی ارشد با عنوان «تاثیر وجوه و نظایر در ترجمه‌های فارسی معاصر قرآن کریم (آیتی، پاینده، رهنما، خواجه‌ی، فولادوند، معزی، بهبودی)»، از هادی انبایی فریمانی، استاد راهنما مهدی جلالی و استاد مشاور محمد حسن رستمی، که در سال ۱۳۸۸، در دانشگاه فردوسی مشهد دفاع شد، در آغاز وجوه و نظایر با اقسام و روش های آن بیان نموده شده و در پایان مترجمان منتخب معاصر و روش ترجمه‌ی آنان بیان گردیده است ولی در مورد حروف عطف سخنی به میان نیامده است.

- پایان نامه‌ی کارشناسی ارشد با عنوان «بررسی و تطبیق ترجمه‌ی فارسی مجازهای ۱۰ جزء اول قرآن با تکیه بر ترجمه-های آیتی، الهی قمشه ای، خرمشاهی، فولادوند»، از زینب رحیمی مقدم، استاد راهنما عباس اقبالی و استاد مشاور سید رضا میر احمدی، که در اردیبهشت سال ۱۳۹۳، در دانشگاه کاشان دفاع شد، کلیات و مفاهیم مجاز در فصل اول و دوم بیان شده است و هر یک از بخش‌های مجاز مانند، مجاز مرسل در فصل سوم و مجاز عقلی در فصل چهارم و مجاز مفرد بالاستعاره در فصل پنجم و مجاز مرکب بالاستعاره در فصل ششم با ذکر مصادیق قرآنی هر بخش مورد بررسی قرار گرفته است اما به هیچ یک از حروف عطف و معانی متعدّدش اشاره نشده است.

جنبه‌ی نوآوری پژوهش

پژوهش‌های صورت گرفته در حوزه ترجمه‌ی قرآن کریم مشابه پژوهش‌های اشاره شده در موضوعات تطبیق دو یا چند ترجمه، یا یک بحث خاص در ترجمه، یا وجوه بلاغی در ترجمه‌های قرآن می‌باشد و در هیچ یک از پژوهش‌های انجام شده در حوزه‌ی ترجمه‌های قرآن مبحث حروف، خصوصاً حروف عطف مورد پژوهش قرار نگرفته است.

فصل دوم: ترجمه ی قرآن

الف (ترجمه

قبل از این که بخواهیم مواردی را در این ترجمه‌ها مورد توجه قرار دهیم، باید روشن کنیم ترجمه چیست و انواع ترجمه کدامند، ترجمه در قدیم و جدید چگونه بوده است و نظرات دیگران درباره ترجمه چیست و ویژگی های لازم برای مترجم قرآن چیست؟

ترجمه «بیان شفاهی یا نگارش کتبی یک گفتار یا نوشتار از زبانی به زبان دیگر است». یا به عبارت دیگر: «انتقال پیامی از یک زبان به زبان دیگر»، به اصطلاح از زبان مبدأ به زبان مقصد. از آن جا که هیچ کار جدی بی هدف صورت نمی‌گیرد، ترجمه نیز «به منظور آشنا شدن اهل یک لغت و زبان با پیام و معارفی است که در لغت و زبان دیگر (مبدأ) مطرح است» (احمدی، ۱۳۷۳: ۷)

ب (انواع ترجمه:

درباره روشها یا انواع ترجمه، از سوی صاحب نظران نظریه‌های گوناگونی ارائه شده است که به اختصار به برخی از آنها پرداخته ایم:

الف (شیخ بهاء الدین عاملی (۱۰۳۱ م) به نقل از صفدی می‌گوید: ترجمه دو روش دارد:

روش اول: روش یوحنا بن بطریق و ابن ناعمه حمصی است و آن اینکه کلمه از کلمات متن اصلی در نظر گرفته شود تا لفظی که هم معنای آن است آورده شود، سپس به کلمه دیگر به همین نحو پرداخته شود تا جمله‌هایی که ترجمه می‌شود به پایان رسد .

روش دوم: روش حنین بن اسحاق و جوهری است و آن این است که مترجم تمام جمله را در نظر بگیرد و معنای آن را در ذهن خود مشخص سازد آن‌گاه در زبان دوم جمله‌هایی بسازد که در رساندن آن معنا همانند متن جمله ی اصلی باشد، خواه الفاظ مساوی باشد یا نه. (معرفت ، ۱۳۸۰ : ص ۱۱۵)

تقسیم‌بندی روش ترجمه به « لفظی » و « مفهومی » پیش از گسترش مباحث زبان‌شناختی و به ویژه زبان‌شناسی ترجمه بوده است و تاکید برخی زبان‌شناسان و کارشناسان ترجمه بر این دو نوع، خود از نقش محوری این دو روش حکایت دارد.

« لارسون » در یک تقسیم‌بندی عمده دو نوع ترجمه را معرفی می‌کند:

۱. ترجمه بر اساس صورت یا قالب (from - based)

۲. ترجمه بر اساس معنا (meaning - based)

لارسون می‌گوید ترجمه‌های مبتنی بر صورت یا قالب زبانی از شکل یا قالب زبان مبدا پیروی می‌کند که به ترجمه‌های « تحت اللفظی » معروف است و ترجمه‌های مبتنی بر معنا، ترجمه‌هایی است که معنای متن زبان مبدا را در شکل و قالب زبان مقصد متجلی می‌سازد که چنین ترجمه‌هایی « ترجمه اصطلاحی » نامیده می‌شود .

ب) آیت‌اله مکارم شیرازی در یادداشت خود بر ترجمه خویش، درباره انواع ترجمه چنین آورده است که ترجمه ممکن است به یکی از سه صورت انجام گیرد:

اول: ترجمه « کلمه‌به‌کلمه » یا « تحت‌اللفظی »: در این نوع از ترجمه هر واژه‌ای از زبان اول را بر می‌دارند و واژه معادل آن را در زبان دوم به جای آن می‌گذارند و این بدترین نوع ترجمه است که بسیار نارساست و چه نازیباست که مثلا کلمات « بین آیدیم و أرجلهم » که در آیه ۱۲ سوره ممتحنه آمده است را برداریم و در ترجمه معنای تحت‌اللفظی برایش بیاوریم ، در حالی که معادل واقعی آن در زبان فارسی « پیش‌رو » و « پیش‌پای » آنهاست.

دوم: ترجمه « آزاد »: در این روش مترجم خود را مقید انتقال دقیق محتوای متن مورد نظر نمی‌داند بلکه به تناسب اهدافی که دارد محتوا را کم یا زیاد کرده و یا شرح و توضیحی بدان می‌افزاید ، هرچند که روح متن موردنظر در مجموع ترجمه محفوظ است ولی بدیهی است که نمی‌توان نام ترجمه بر آن نهاد.

سوم: ترجمه « محتوابه‌محتوا »: این ترجمه دقیق است و در این نوع ترجمه، نخست معانی دقیقا از زبان اول گرفته می‌شود و در زبان دوم گنجانده می‌شود و آنچه شایسته ترجمه‌های قرآن و مانند آن است، همین نوع است.

ج) دکتر معرفت در کتاب « تفسیر و مفسران » روش‌های ترجمه را سه نوع بیان می‌کند: « تحت‌اللفظی »، « آزاد »، « تفسیری ». ایشان ترجمه تحت‌اللفظی را همان ترجمه کلمه‌به‌کلمه می‌داند و این ترجمه را ضعیف‌ترین نوع ترجمه می‌داند و « ترجمه آزاد » را ترجمه « محتوا به محتوا » می‌داند که در این روش مترجم سعی می‌کند معنایی از قالبی بر قالب دیگر بریزد تا معنای مقصود کامل ادا شود یعنی بدون کم و کاست مراد متکلم برگردانده شود و حتی‌المقدور الفاظ و کلمات متن اصلی مطابق هم و جایگزین هم باشد ، و در صورتی که امکان نداشته باشد دست به تقدیم و تاخیر برخی عبارات می‌زند ، این‌گونه ترجمه را ترجمه معنوی نیز می‌گویند زیرا بیشتر سعی بر انتقال کامل مفاهیم است نه تطابق لفظی. (معرفت، ۱۳۸۰، ص ۱۱۴)

مراد از « ترجمه تفسیری » این است که مترجم به شرح و بسط مطالب می‌پردازد ، منتها به زبان دیگر غیر زبان اصلی مانند تفاسیر فارسی یا دیگر زبان‌ها نسبت به قرآن کریم . (همان: ص ۱۱۵)

د) آقای دکتر بی‌آزار شیرازی، انواع متنوع‌تری را برای ترجمه‌های قرآن بر شمرده است که عبارتند از:

۱ - ترجمه‌ی لغوی یا ترجمان‌القرآن ۲ - ترجمه‌ی تحت‌اللفظی ۳ - ترجمه‌ی حرفی و معنوی (ترجمه امین) (بی‌آزار شیرازی، ۱۳۷۶: ص ۲۴۶) ۴ - ترجمه و حواشی ۵ - ترجمه به شعر معنوی (منظوم) ۶ - ترجمه‌ی آوایی یا آهنگین ۷ - ترجمه‌ی تفسیری (همان: ص ۲۳۰ و ۲۳۱)

ذ) پیتر نیومارک ترجمه را به انواع زیر دسته‌بندی می‌کند: ۱- ترجمه‌ی لغوی یا لفظ‌به‌لفظ ۲ - ترجمه‌ی تحت‌اللفظی ۳ - ترجمه‌ی وفادار یا امین ۴ - ترجمه‌ی معنایی ۵ - اقتباس ۶ - ترجمه‌ی آزاد ۷ - ترجمه‌ی اصطلاحی ۸ - ترجمه‌ی ارتباطی (نیومارک، ۱۳۸۸ م: ص ۴۶ - ۴۹)

ر) سید محمد حسن جواهری نیز با توجه به پراکندگی ترجمه‌ها و کلی بودن برخی ترجمه‌ها، یک دسته‌بندی کلی برای انواع ترجمه با عنوان « پژوهشی در انواع ترجمه قرآن کریم » بیان می‌کند که در ذیل به اختصار آورده شده است:

۱. ترجمه‌ی لغوی یا لفظ‌به‌لفظ: از ترجمه‌ی لغوی دو معنا اراده می‌شود:

نوع اول: ترجمه‌ی واژه‌های دشوار قرآنی به زبان مقصد که البته اگر بتوان نام آن را ترجمه گذاشت، بیشتر برای گروه خاصی از مردم مفید است؛ کسانی که تا حدودی به زبان عربی آشنایی دارند و می‌توانند پس از فهمیدن معنای واژه، خود مفهوم جمله را درک کنند این نوع ترجمه از گذشته‌های دور تاکنون رواج داشته و مورد استفاده بوده است.

نوع دوم: ترجمه‌ی پیوسته مفردات قرآن همگام با ساختار زبان مبدا: هدف اصلی در این نوع ترجمه انتقال معنای واژه‌های زبان مبدا به زبان مقصد، البته در قالبی شبیه به قالب زبان مقصد است و این نوع ترجمه دارای معایبی است از جمله: - تعادل ترجمه در آن مفقود است - واحد ترجمه معمولاً تک واژه است - انسجام کم به دلیل دوری از الگوهای دستوری زبان مقصد، انتقال پیام با دشواری زیادی همراه است .

این نوع ترجمه را می‌توان به وفور در ترجمه‌های کهن چون ترجمه‌ی تفسیر طبری و ترجمه‌های متأخر چون ترجمه‌ی معزّی، شعرانی، یاسری، اشرفی تبریزی و مصباح زاده یافت به عنوان مثال سوره‌ی ص آیه‌ی ۴۳ (وَ هَبْنَا لَهُ اَهْلًا و مَثَلَهُمْ مَعَهُمْ رَحْمَةً مِّنَّا و ذِكْرًا لِأُولَى الْاَلْبَاب)

ترجمه‌ی تفسیر طبری: و بخشیدیم او را گروه او و مانند ایشان بخشایشی از ما و پندی خداوندان خرد ها را.

ترجمه‌ی معزّی: و دادیمش خاندانش را و مانند آنان را با آنان رحمتی از ما و یادآوری برای دارندگان خردها.

۲. ترجمه‌ی تحت‌اللفظی: برخی محققان و صاحب‌نظران ترجمه‌ی لفظ‌به‌لفظ در معنای دوم را ترجمه‌ی تحت‌اللفظی دانسته‌اند ولی برخی به پیروی از مترجمان مغرب‌زمین آن دو را از یکدیگر جدا ساخته‌اند. این نوع ترجمه دارای ویژگی‌هایی است از جمله: - هدف اصلی این نوع ترجمه انتقال معنای الفاظ و دقایق دستوری است - تعادل ترجمه نیز در این نوع از ترجمه به طور کامل رعایت نمی‌شود - واحد ترجمه در آن «واژه» و گاه «تکواژ» است - انسجام متن مقصد نیز مخدوش است - حذف و اضافه در این ترجمه بیشتر از ترجمه لفظ‌به‌لفظ است.

مثال سوره‌ی نحل آیه‌ی ۵۰ (يَخَافُونَ رَبَّهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ وَ يَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ)

ترجمه‌ی پاینده: از پروردگارشان از بالاتر خویش می‌ترسند.

ترجمه‌ی جلال‌الدین فارسی: پروردگارشان را از فرازشان می‌ترسند.

۳. ترجمه وفادار یا امین یا معادل:

ترجمه‌ی وفادار حد فاصل ترجمه‌ی «تحت‌اللفظی» و ترجمه‌ی «معنایی» است و دارای ویژگی‌های زیر است:

- در این ترجمه به دلیل وفاداری مترجم به زبان مبدا و مقصد تعادل برقرار است.

- واحد ترجمه از کوچکترین تا بزرگترین آنها متغیر است.

- انسجام ترجمه در بالاترین حد است.

- حذف و اضافه به دلیل وفاداری به ساختارهای هر دو متن، بیش از ترجمه‌ی تحت‌اللفظی و کمتر از معنایی است.

- معیار در زبان متن، زبان مقصد است.

۴. ترجمه‌ی معنایی یا محتوایی:

این ترجمه اغلب خوش‌خوان‌تر از ترجمه‌های پیشین و برای مترجمان از ترجمه‌ی وفادار، ساده‌تر است و دارای ویژگی‌هایی می‌باشد از جمله:

- مترجم در این نوع ترجمه به ساختارهای ادبی و بلاغی متن مبدا بسان ترجمه‌ی وفادار، وفادار نیست.

- تعادل معنایی ترجمه بیش از جنبه‌های ادبی است.

- واحد ترجمه اغلب جمله است ولی مترجم خود را برای حرکت در واحدهای پایین‌تر آزاد می‌بیند و به اقتضا از آنها استفاده می‌کند.

- انسجام ترجمه بیش از انسجام در ترجمه‌ی وفادار است.

- حذف و اضافه بیش از ترجمه‌ی وفادار است.

بیش‌تر ترجمه‌های معاصر را می‌توان نمونه‌هایی از این نوع ترجمه به شمار آورد مانند ترجمه‌ی فولادوند، مکارم شیرازی، پاینده، خرمشاهی و ...

مثال آیه‌ی ۱۸ سوره‌ی ممتحنه (و لَا يَأْتِيَنَّ بِبُهْتَانٍ يَفْتَرِينَهُ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلِهِمْ)

ترجمه‌ی فولادوند: و بچه‌های حرام‌زاده‌ای را که پس انداخته اند، با بهتان و حيله به شوهر نبندند.

ترجمه‌ی خرمشاهی: و فرزندی را از راه بهتان به دست نیاورند که نسبت آن را به دست و پای خویش دهند.

ترجمه‌ی الهی قمشه‌ای: بر کسی افترا و بهتان میان دست و پای خود نبندند (یعنی فرزندی را که میان دست و پای خود پرورده و علم به آن از انعقاد و نطفه او دارند، به دروغ به کسی غیر پدرش نبندند)

در ترجمه‌های یاد شده دو نکته به چشم می‌خورد: اول تاثیر پذیری مترجمان از حوزه‌ی تفسیر و دوم گوناگونی ترجمه‌ها و نامفهوم بودن ترجمه‌های تحت‌اللفظی تا محتوایی. در ترجمه‌های یاد شده ترجمه‌ی فولادوند و خرمشاهی تحت‌اللفظی و ترجمه‌ی الهی قمشه‌ای تحت‌اللفظی و تفسیری است.

۵. ترجمه‌ی آزاد: در ترجمه آزاد مترجم خود را مقید به انتقال دقیق محتوایی متن موردنظر نمی‌داند بلکه به تناسب اهدافی که دارد محتوا را کم و زیاد کرده و یا شرح و توضیحی بدان می‌افزاید. و دارای ویژگی‌هایی از این قبیل‌اند:

- تعادل ترجمه معمولاً به طور کامل برقرار نیست.

- واحد ترجمه اغلب بند و گاهی جمله است.

- انسجام به طور کامل برقرار است.

- حذف و اضافه در معنا رخ می‌دهد.

- زبان ترجمه شیواتر از انواع دیگر است.